

॥ त्रिलोकीचे राजे ॥

प.पू.श्री बापुराव महाराज खातखेडकर

व

प.पू.श्री मायबाई महाराज खातखेडकर

यांचे समग्र जीवन दर्शन

भाग – ५

-: लेखक :-

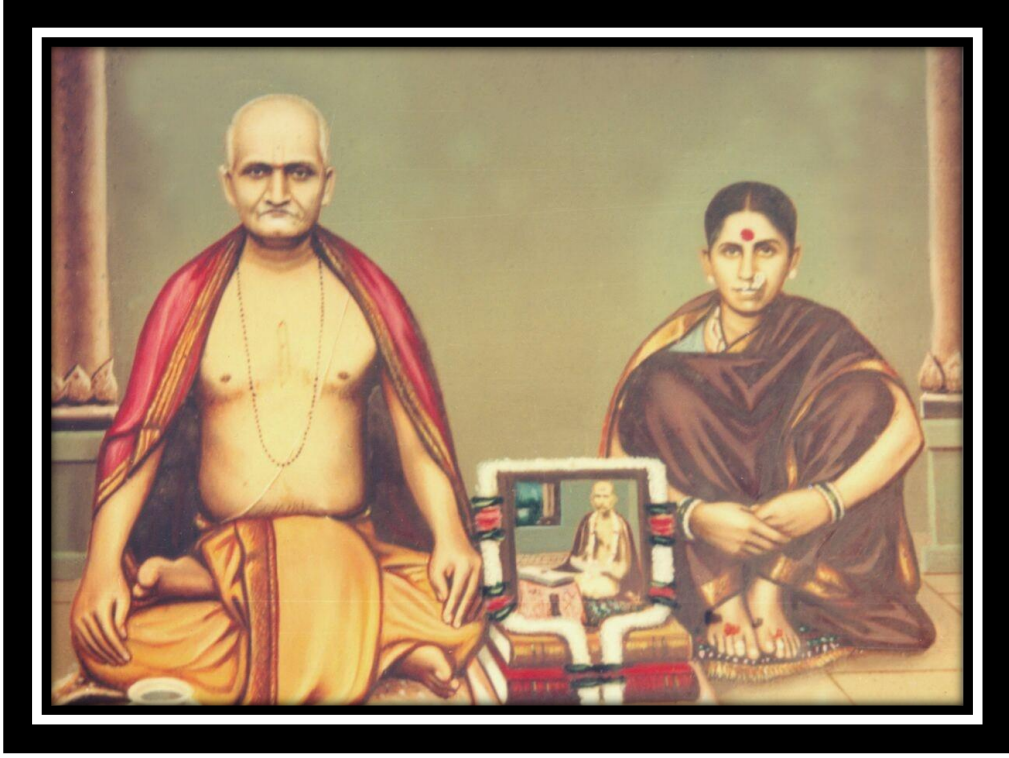
सुधीर अच्युतराव भालेकर, पुणे

-: प्रकाशक :-

मधुकर कृष्णराव खातखेडकर

एन १५, रेशिमबाग,

नागपूर

वर्धा येथील वास्तव्य

सूरदास म्हणाले " पू. बापुराव महाराजांचे बालपण शिक्षण संपले. आता पुढील कथा ऐका -

यथावकाश बापुरावांना तहसील कचेरीत लघु लिपिक म्हणजे 'कारकून' म्हणून नोकरी लागली. अवघे वय १८ वर्षांचे असेल. पेशकरांनी आहेर म्हणून धोतर, टोपी, सदरा व कोट दिला. हाच पेहराव बापुरावांचा कचेरीत जाण्याचा होता. बापुराव आता घरचा कर्ता पुरुष होता. आता अन्नपूर्णला मदतीला गोपिका होती. बापुरावांचे जेवण सकाळी ९ वाजता तयार असायचे. अन्नपूर्णा गोपिकेकडून बापूला सकाळचे दूध, जेवणात दूध साखर, नंतर पान-सुपारी देऊन कचेरीत पाठवायची. अन्नपूर्णा स्वभावाने कडक होती. जुन्या पद्धती प्रमाणे घरांत सोवळ्यात देवपूजा, स्वयंपाक, नैवेद्य, सोवळ्याचे पाणी, तुळशी वृंदावनाजवळ संध्याकाळी दिवा, घरातील सणवार व ब्राह्मण-दक्षिणा आणि भोजन या सवयी अन्नपूर्णने गोपिकेला लाविल्या. नवऱ्याची व सासूची मनं राखून कशी आणि कोणती सेवा तत्परतेने करावी याचे वळण लाविले. त्याकाळी विजेचे दिवे नव्हते. संध्याकाळी ७ वाजेपर्यंत घरोघरी

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

जेवण आटोपत असे. बापुराव संध्याकाळी ६ वाजता कचेरीतून आल्यावर सायं संध्या करायचे. गायत्रीच्या माळा करीत असत. पहाटे ४ पासून सकाळी ८ वाजे पर्यंत ध्यान धारणा, दंड बैठका आणि सूर्य नमस्कार, बाहेर फिरून येणे व नंतर स्नान संध्या जप करणे असे ९ वाजे पर्यंत बापुराव दिनचर्येत व्यस्त राहत होते. गोपिका बापुरावांचे हवे-नको बघायला होतीच. अन्नपूर्णेची तब्येत मात्र अधून मधून खराब व्हायची. दम्याचा जोराचा त्रास सुरु झाला की बापुराव आणि गोपिकेला खूपच धावपळ करावी लागे. अन्नपूर्णला वैद्याकडून औषध घ्यावे लागे. तशी अन्नपूर्णा या स्वतःला थंडी, गार पाण्यापासून व पावसाळ्यात स्वतःला जपायच्या. मात्र बापुराव सुद्धा त्यांच्या आईला बरे नसले की बैचेन व्हायचे. ते पू. बाबासाहेब महाराजांचा धावा करायचे. आईच्या पाठीवरून सतत हात फिरवायचे व जप चालू ठेवायचे. छाती व पाठीला तेल चोळून द्यायचे. या मुळे बरेचदा बापुराव यांना कचेरीत जाण्यास उशीर व्हायचा.

पू. गुरुजी उर्फ भगवंतराव महाराज

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

गोपिकेचे वर्षाचे सणवार झाले. वर्ष दीड वर्ष संपले. गोपिकेनी बातमी दिली की घरांत तान्हुलं, नवीन पाहुणा येणार आहे. अन्नपूर्णा, सबनीस मंडळी यांनी गोपिकेचे डोहाळे पुरविले. ७व्या महिन्यात पाळणा केला. प्रत्येक प्रसंगाला ब्राह्मण-दक्षिणा व पू. बाबासाहेब महाराजांना अभिषेक व्हायचा. गोपिकेसह बापुराव पेशकरांकडे कौड कौतुक करून घ्यायला आमंत्रण आले म्हणून आर्वीला गेले. पेशकर व खातखेडकरांकडे आनंदाची बातमी होती. अन्नपूर्णला नातू किंवा नात मिळणार होती. म्हणून तिला अतिशय आनंद झाला. आर्वीला गोपिका आणि बापुराव पू. गुरुजी म्हणजे भगवंतराव महाराजांच्या दर्शनाला गेले.

पू. गुरुजी म्हणाले " या जावई बापू. आमच्या लेकीला आणले? अजून कोण आल आहे?"

त्यावेळी पेशकर मंडळी मागाहून येणार होती.

पू. बापुराव म्हणाले "आम्ही दोघेच आलो गुरुजी"

पू. गुरुजी म्हणाले " खोटं बोलू नका जावई बापू"

पू. बापुरावांना क्षणभर पू. गुरुजींचा रोख कळला नाही. लगेच पू. बापुरावांच्या लक्षात आले आणि ते हसले.

पू. गुरुजी म्हणाले "जावई बापू, लाजला काय?"

पू. बापुराव म्हणाले "बाबासाहेबांची कृपा आहे."

पू. गुरुजी म्हणाले " हो हो, बाबासाहेबांच्या कृपेसोबत आमचा पण आशीर्वाद आहे. तुमची नोकरी कशी चालू आहे? आता नवीन बाळाची जवाबदारी येणार तेव्हा संसारात पण सावध रहा. आमच्या लेकीला त्रास व्हायला नको."

पू. बापुराव म्हणाले "गुरुजी, तुमच्या लेकीकडे तुमचे लक्ष आहे. माझ्याकडे पू. बाबासाहेबांचे लक्ष आहे. मी कशाला चिंता करु."

पू. गुरुजी म्हणाले "खरं आहे जावई बापू. तुम्ही बोलण्यात फार चतुर आहात. तरी तुमच्या संसारासाठी मी एक संकटमोचन मंत्र सांगतो. या मंत्राचा पूजेच्या वेळी गुरुमंत्रासोबत जप करीत जा. तो तुम्हाला कामी येईल."

पू. बापुराव म्हणाले "मला पू. बाबासाहेबांनी सर्व दिले आहे. तुम्ही जे देणार ते माझ्या सद्गुरु बाबासाहेबांकडे नाही असे आहे काय?"

यावर गुरुजी काही बोलले नाही. त्या दिवशी रात्री पू. बाबासाहेबांनी पू. बापुरावांना दृष्टांत दिला की पू. गुरुजी जे देत आहेत ते आपले सद्गुरुच देत आहेत असा भाव धरून त्याचा स्वीकार करावा. पू. बापुराव सद्गुरुआज्ञेबाहेर नव्हते. दुसऱ्या दिवशी श्रेष्ठ संतांचे दर्शन नव्हे तर गुरुजी हे आपले सद्गुरु पू. बाबासाहेब आहेत हा गुरुभाव ठेवून ते पू. गुरुजीकडे गेले.

पू. गुरुजी म्हणाले "या जावई बापू." ते त्यावेळी पूजा करीत होते. ते गणपतीभक्त असल्यामुळे गणेश स्तुती करीत होते. "ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा -----" . पू. गुरुजींना अंतर्दृष्टिने बाबासाहेबांनी पू. बापुरावांना दिलेला आदेश माहित होता.

पू. बापुराव म्हणाले "गुरुजी, पू. बाबासाहेब आणि आपणास द्वाैतभावाने बघितले. पू. बाबासाहेबांना माझ्या शंका निरसनासाठी दृष्टांत देऊन सांगावे लागले. आपण जे सांगाल ते मी ऐकेन."

पू. गुरुजींनी संसारात आणि परमार्थात सुखी रहा असा आशीर्वाद दिला आणि एक मंत्र जपायला दिला. एक ताईत बांधायला दिला. त्या मंत्राचा पू. बापुरावांनी स्वीकार करून पूजेमध्ये नित्यनेमाने जप चालू ठेवला. ताईत मध्ये अशी शक्ति होती की त्यावर बोट ठेवले तर कट कारस्थान आणि विरोधकांची

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

माहिती पू. बापुरावांना कळत असे. हा ताईत अन्नपूर्णा मायच्या श्राद्धाच्यावेळी रामटेकला हरविला. पू. गुरुजी दुसरा ताईत पू. बापुरावांना द्यायला तयार होते. पू. बापुराव गुरुजींना म्हणाले "गुरुजी, ताईत ऐवजी तुम्हीच माझ्या जवळ रहा."

पू. गुरुजी हसले आणि होय म्हणून पू. बापुरावांना आशीर्वाद दिला.

मनसाराम सूरदासांना विचार लागले "आम्ही असे ऐकले आहे की आपल्या एका सदगुरुशिवाय दुसऱ्याचे मार्गदर्शन परमार्थात घेऊ नये. संत कबीर म्हणतात ना "गुरु गोविंद दोनों खड़े, काके लागूं पाय । बलिहारी गुरु आपनो, गोविंद दियो बताय ॥" भगवंत स्वतःच सांगतो की गुरुला प्रथम वंदन करावे. बापुरावांचे प्रथम वागणे बरोबरच होते ना? जेव्हा पू. बाबासाहेबांनी दृष्टांत दिला मात्र त्यावेळी त्यांचा गुरुजीबद्दल गुरुभाव जागृत झाला."

सूरदास म्हणाले " सदगुरु शिष्याचा मनाचा भाव ओळखून वेळोवेळी मार्गदर्शन करतात. परमार्थ मार्गात लोकेषणा, वितेषणा, पुत्रेषणा या सर्वांचा त्याग करवून गुरु शिष्यामध्ये वैराग्यवृत्ती वाढवून एक अद्वयानुभूति देतात. त्यांचे मार्गदर्शन म्हणजे आत्मतत्त्वाची पूजा करण्यासाठी द्वैतभाव त्याज्य आहे ही शिकवण असते. परा पूजा स्तोत्रात म्हटले आहे -

"अखण्डे सच्चिदानंदे निर्विकल्पैक रुपिणी ।

स्थितेऽद्वितीय भावेऽस्मिन्कथं पूजा विधीयते ॥"

परमेश्वराचे स्वरूप निराकार, निर्विकल्प, सत् चित् न संपणारा आनंद म्हणून अखण्ड आहे. हे आत्मतत्त्व जाणायचे असेल तर चिंतात द्वैतभाव ठेवून पूजा केल्यास परमेश्वर प्राप्ति कशी होईल?

मनसारामचे चित्त शांत झाले व म्हणाला "सूरदासजी या संताबरोबर आमचेही चित्त स्थिर राहो ही संतांना विनंती आहे."

सूरदास म्हणाले "खरं आहे. संतांना हेच मागायचे जे कृष्णाने अर्जुनाला सांगितले आहे. ज्ञानराजांनी गीतेचे तत्व समजाविले ते असे -

"अर्जुना समत्वं चित्ताचे । हेच सार जाण योगाचे ।

जेथे मन आणि बुद्धीचे । ऐक्य आधी ॥"

उपासनेचे गुह्य कृष्ण अर्जुनाला सांगतात की योग म्हणजे मन आणि बुद्धिला एका जागी आणून चित्त स्थिर करावे. चित्त स्थिर झाले की द्वैतभाव सुद्धा नाहीसा होतो व परमेश्वर प्राप्ति होते.

धन्य हे सत्पुरुष बापुराव महाराज ज्यांना पू. बाबासाहेब महाराजांसारखे थोर सदगुरु मिळाले.

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

पू. बापुराव, गोपिका, अन्नपूर्णा वर्धला आले. त्यांनी आता चौरीकरांकडे न राहता वर्धला महादेवपुऱ्यात घर घेतले होते. आता बापुरावांचा स्वतःचा संसार होता. काही दिवस गेले आणि गोपिकेचे बाळंतपण आले. गोपिकेला बाळंतपण कठिण गेले. तिला बाळंतपण सोसले नाही. त्यामुळे तिची तब्येत खराब झाली. तिला दिवाळीच्या पाडव्याला जगाचा निरोप घ्यावा लागला. त्यावेळी गोपिका १९ वर्षांची आणि बापुराव २२ वर्षांचे असतील. बाळ अशक्त होते. ते पण वाचू शकले नाही आणि थोड्याच दिवसात त्याचा अंत झाला.

पू. बापुराव व अन्नपूर्णेवर मोठा आघात झाला. अन्नपूर्णा आणि पू. बापुरावांच्या जीवनात फुललेला अनंदाचा बगीचा पत्नी आणि पुत्र वियोगाने उध्वस्त झाला. मुळातून पू. बापुराव यांना वैराग्यवृत्ती होती. या घटनेमुळे त्यांची सांसारिक रुची नष्ट झाली. आता यापुढे सांसारिक पाश आणि त्यामागून आलेली बंधने लागू नये असे पू. बापुरावांना वाटे. फक्त भगवंताचे चिंतन व गुरुस्मरण रहावे यात ते समाधानी होते. पू. बापुराव आपल्या आईला समजावू लागले.

"जे जे नाशे । नाशे तेचि पुनरपि दिसे ॥" पू. बापुराव महाराज तिला पुढे म्हणाले "आई आता या दोघांबद्दल शोक करणे योग्य नाही. मला संसारात गोडी वाटत नाही. या दोघांचा आत्मा परमेश्वराजवळ आहे. ते पुन्हा जन्माला येतीलच."

पू. बापुरावांचे मन धैर्यवान होते. ते एका वीर पुरुषासारखे अध्यात्मिकतेच्या पायावर उभे होते. त्यांची साधना बळकट होती.

सूरदास म्हणाले "ऐसे ईश्वराकडे निज । धावे आपसया सहज ।

तया नाव तेज । अध्यात्मिकतेचे ॥"

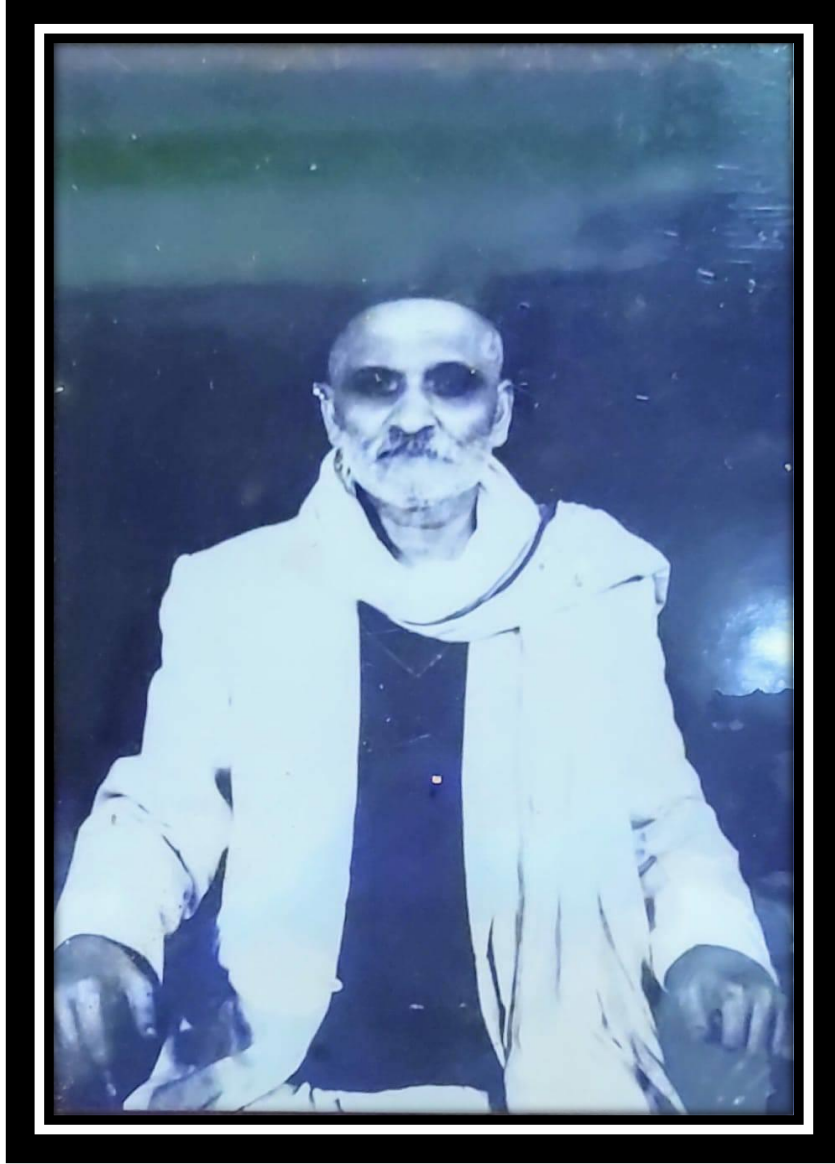
ते म्हणाले ज्याचे मन आत्मतत्त्व समजून ईश्वराकडे सहजरीत्या सदैव धावते तो खरा तेजस्वी अध्यात्मिक बैठक असलेला सत्पुरुष होय. तो असा बलवान असतो की त्याला संकटाला तोंड देण्याचे सामर्थ्य अलौकिक असते. अध्यात्मिक पुरुषाला सुखदुःखाचे परिणाम होत नाही. तो खचून जात नाही.

आता घरात आई अन् पू. बापुराव दोघेच होते. ब्रिटिशाविरुद्ध अनेक चळवळी भारतात त्याकाळी सुरू होत्या. मवाळ चळवळ म. गांधींची होती. जहाल चळवळ लोकमान्य टिळकांची होती. तरुण पीढी सतत राजकीय चर्चा करीत असे. अनेक लोक लो. टिळकांच्या चळवळीमुळे भारावले होते. त्यावेळी लो. टिळकांची सभा वर्धला झाली. पू. बापुरावांना लोकमान्य टिळकांचे विचार पटू लागले. तरुण वर्ग स्वतःला लोकमान्य टिळकांचे अनुयायी म्हणण्यात प्रौढी मिरवीत असत आणि त्या चळवळीत सक्रिय कार्य करीत असत. पू. बापुराव पण त्यातील एक तरुण होते. पुरुषार्थ आणि मर्दानगी तरुण वर्गात हवी असे त्यांचे विचार होते. हिंदु धर्माबद्दल अस्मिता तरुण वर्गात असावी असे बापुरावांना वाटे. ब्रिटिश व मुगल यांचे हिंदूवर होणाऱ्या अत्याचाराला तरुणवर्गाने सर्व शक्तने विरोध करायला हवा. म्हणून बापुराव तरुण मित्रांसोबत खलबत आणि चर्चा करीत. इतर धर्मीयांनी हिंदूंच्या मुलींना पळविले तेव्हा मित्रांना घेऊन जाऊन मुलीला परधर्मीयांच्या तावडीतून सोडवून आणत. मुलीच्या आई वडीलांनी मुलीला घरांत पत्करण्यास नकार दिला की बापुराव अशा आई वडिलांना समजावून

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

सांगत की हिंदूनीच स्वतः खंबीर व धैर्यवान न राहता चुकीच्या रुढीने मुलींना वागणूक दिली तर हिंदूंच्या मुली सुरक्षित राहणार नाही. उलट परधर्मीयांना फावेल की हिंदूंच्या कमजोरीचा फायदा घेऊन हिंदू जमातीवर ते यामुळेच राज्य करतील व कुरघोडी चालू ठेवतील. आधीचा इतिहास हेच सांगतो. म्हणून मुलींना बापुराव व तरुणवर्ग संरक्षण देत. बापुराव म्हणत पहेलवान फक्त कुस्ती खेळण्यापुरते नसावे. शत्रुंवर मात करण्यासाठी शक्ति कामी आली पाहिजे.

प.पू.श्री बापुराव महाराज

बरेच वेळी मित्र मंडळी बापुराव बरोबर चर्चा करतांना सांगायची की परधर्मीय ख्रिश्चन व मुसलमान हिंदूंच्या गरीब वस्तीमध्ये जाऊन वैचारिक उपदेश व प्रलोभने देऊन, तर कधी साम-दाम-दंड-भेद नीति वापरून धर्मांतर करीत आहेत. परधर्मीय लोक म्हणतात दगड मातीचे देव तुम्ही हिंदू लोक कां पुजता? त्यांत देव नसतो. बापुराव सवंगड्यासह अशा लोकांशी जाऊन जाब विचारीत की आम्हा हिंदूंच्या देवाबद्दल तुम्ही कां नांव ठेवता व दूषणे देता? मग तुम्ही परधर्मीय लोक पागलासारखे

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

आकाशातील बापास कां पुजता? यापुढे आमच्या लोकांवर जुलुम करणार असाल तर आम्ही तरुण लोक तुमचे येथे सुखाने राहणे कठिण करू. तुम्ही तुमचे देव खुशाल पुजा. आम्ही आमच्या देवांना पूजितो. या विरोधामुळे परधर्मीयांचे धर्मातराचे प्रयत्न बापुरावांनी हाणून पाडले.

कचेरीत तरुण-प्रौढ वर्ग होताच. बहुतेक साहेब हिंदू, मुसलमान, ख्रिश्चन होते. कलेक्टर व डेप्युटी कलेक्टर बहुधा इंग्रज असायचे. इंग्रज व वरिष्ठांना सर्व कर्मचारी आणि बाहेरचे लोक घाबरायचे. साहेबांना मोठे अधिकार होते. बापुरावांना पूजेमुळे किंवा आईच्या तब्येतीमुळे बरेचदा कचेरीत येण्यास उशीर होऊ लागला. बरोबरीच्या कर्मचाऱ्यांमधे कुजबुज व्हायची. काही लोक टिंगल करून स्वागत करायची. "या पाटील, या साहेब, या जहांपनाह" असे संबोधने, टोमणे सुरुवातीला ऐकावे लागले. हळू हळू बापुरावच्या सवयी सर्वांना कळू लागल्या. कचेरी बाहेरचे बापुरावांचे मित्र मंडळी, त्यांच्या घरची परिस्थिती, घरचे वळण आणि एकंदर स्वभावाबद्दल माहिती लोकांना झाली. काही लोक सोडले तर बापुरावांचा स्वभाव व वर्तन अनेक कर्मचाऱ्यांना आणि कचेरीत कामासाठी येणाऱ्या लोकांना आवडू लागला. बापुरावांनी आज पर्यंत मित्र मंडळी जमविली त्याचे कारण मदत करण्याचा त्यांचा स्वभाव आणि बोलण्यात मधासारखी गोडी होती. बोलण्यात संपूर्ण वऱ्हाडी भाषेची लकब पण बोलण्यात अधून मधून दोन चार शिव्या असायच्या. मुळात वऱ्हाडी शिव्या म्हणजे काळजाला लागणाऱ्या असतात. पण बापुराव सारख्या काही लोकांच्या मुखातून अशा शिव्या निघाल्या तरी त्या ऐकणाऱ्यास बोचऱ्या न वाटता बापुरावांची ती सहज भाषा आहे असे वाटे. ही वाचा सिद्धी म्हणायला हरकत नाही. जे बोलाल ते खरे ठरणे ही वाचा सिद्धी पण अपशब्दार्थी बोलून ऐकणाऱ्यांच्या कानाला सुख होणे ही चमत्कारिक प्रक्रिया घडणे, ही किमया म्हणजे वाचा सिद्धता आहे. यामुळे बापुरावांच्या बोलण्याकडे लोक आकर्षित होत. पण त्यांना राग येत नसे. भाऊजी सबनीसांच्या सहवासामुळे पू. बापुरावांच्या वाणीत शिव्याचा वारसा मिळाला असावा. पू. बापुराव बोलण्यात चतुर होते. जणू वकीलाने बाजू मांडावी आणि ऐकणाऱ्याला त्यांचे बोलणे पटावे. बोलण्यात आणि वागण्यात निर्भीडपणा होता. त्यांना वरिष्ठांची किंवा मानमरातब असलेल्यांची भीती वाटत नसे. आपल्यात काही कमीपणा आहे ही भावना कधीच नव्हती. याला कारण असे असावे की मोठेपणाचा गर्व करणाऱ्यांना त्यांच्या पेक्षा वरचढ लोकांची भीती असते. इथे बापुरावांना निर्भयता पू. बाबासाहेब महाराजांमुळे होती. सद्गुरु पाठीशी असतांना आणि आपण कोणाचे अहित केले नसतांना कशा करिता घाबरायचे? ते मित्रांना नेहमी म्हणत "कर नहीं तो डर क्या". बापुरावांच्या बोलण्यात थट्टा मस्करी, विनोद नेहमी असत. त्यामुळे अवती भवतीच्या लोकांना बापुरावांची संगत आवडत असे. कुठलीही निराशा, दुःख व मानसिकरीत्या खचलेला अशी व्यक्ति बापुरावांजवळ बसली तर त्या व्यक्तिला बोलके करीत. थट्टा मस्करी करून त्या व्यक्तिला आनंदी राहण्यास सांगत. त्यामुळे कचेरीत बापुरावांना मानणारी मंडळी बरीच होती. संधी आली की बापुराव सद्गुरु, संत, राम-कृष्ण, शिवलीलामृत, ज्ञानदेवांचे आणि तुकाराम महाराजांच्या अभंगाचे दाखले देत असत. बापुरावांनी दासबोध, तुकाराम गाथा, ज्ञानेश्वरी ग्रंथ पठण करून चिंतन ही सुरु केले. आईला ग्रंथ वाचून दाखवीत तेव्हा तल्लीन होवून जात. लोकांना जरी बापुराव सामान्य प्रपंच जगणारा व्यक्ति म्हणून माहित होते परंतु प्रत्येकाच्या मनात हळू हळू इतका आदर निर्माण झाला की हा स्वार्थी नसून परमार्थ मार्गाला अनुसरून जगणारा व सदैव भगवंतावर विश्वास ठेवणारा आहे असे वाटू लागले.

बापुरावांना बरेचदा कचेरीत पोहोचायला उशीर होवू लागला. सहकाऱ्यांनी बऱ्याचदा बापुरावांना वेळेवर येण्यासाठी समजाविले. पुढे तक्रार वरिष्ठांपर्यंत गेली. वरिष्ठांनी ऑफिसच्या शिस्तीप्रमाणे बापुरावांना सांगितले की ऑफिसला लवकर येत जा. बापुराव आईच्या तब्येतीचे कारण सांगायचे. वरिष्ठांकडून "ताकीद पत्र" आले. तक्रार नंतर ग्रीनफील्ड नावाच्या अधिकाऱ्यापर्यंत पोचली. त्याने महाराजांना ऑफिसमध्ये त्रास द्यायला सुरुवात केली. बापुरावांना कामाचा बोजा वाढविला. ऑफिसमध्ये जयराम सारखे धार्मिक वृत्तीचे शिपाई होते. ते यवतमाळ जिल्ह्यातील जोडमोहाचे खटेश्वर बाबांचे शिष्य होते. त्यांचा बापुरावांवर स्नेह होता. कामाचा बोजा वाढल्याने बापुरावांना ऑफिस मध्ये जास्त बसून काम करावे लागे. भूषण नावाचा कारकून बापुरावांचा चांगला मित्र व हितचिंतक होता. तो ही बापुरावांना कामात मदत करीत असे. बापुरावांबरोबर जयराम व भूषण आणि दोन-चार लोक नेहमी असायचे. काही अधिकाऱ्यांच्या बापुरावांविरुद्ध हालचाली असल्या तर बापुरावांना या लोकांकडून माहिती मिळत असे. या मित्रांना साधू संतांच्या गोष्टी फार आवडत म्हणून ही मंडळी बापुरावांच्या जवळची झाली.

घरी आई व्यतिरिक्त प्रापंचिक पाश नव्हते. आईची तब्येत आणि परमार्थ या शिवाय बापुरावांना काहीच आवडत नव्हते. किराणा आणणे, अन्नपूर्णला जड कामे न करू देणे, सर्व कामे स्वतः करीत. अन्नपूर्णची सेवा म्हणजे हाता पायाला, पाठीला तेल लावून देणे. अशी सेवा बापुराव करीत.

सांसारिक पाश कमी झाला, तशी थोडी शिल्लक होती म्हणून बापुरावांनी वर्धला एक प्लॉट घेतला. गोपिकाबाई गेल्यानंतर ३-४ वर्ष मध्ये गेली. लोक व नातेवाईक अधून मधून बापुरावांनी लग्न करावे म्हणून मन वळवू लागली. अन्नपूर्णा आईला तर मनापासून बापूने दुसरे लग्न करावे व संसार पुन्हा सुरू करावा ही इच्छा होतीच. बापुरावांनी स्पष्ट लग्नासाठी नकार दिला. त्यामुळे मध्ये काळ गेला. कचेरीतील मित्र मंडळींना बापुरावांनी लग्न केले नाही तर त्यांची सांसारिक स्थिती सावरणार नाही असे वाटे. कारण बापुराव जरी कामावर येत तरी त्यांच्या वागण्यात असामान्यत्व असे होते की व्यवहार सोडून परमार्थाचा पगडा जास्त दिसत होता. म्हणून जर संसारात बापुराव राहिले तर जवाबदारीने ते राहतील असे त्यांना वाटे. त्यांचा स्वभाव असा होता की कोणी अडचण दाखवली तर बापुराव पगारातून रक्कम त्या गृहस्थास देत. त्या गृहस्थाने रक्कम परत केली नाही तरी बापुराव त्याच्या कडून रक्कम परत मागत नसत. उलट तुला जेव्हा शक्य होईल तेव्हा दे असे म्हणत. असे उधारी घेणारे गृहस्थ मात्र बापुरावांचा विचार न करता उधारी बुडवत. बापुरावांचा स्वभाव कनवाळू होता. कोणाचे दुःख व अडचण बघून त्यांचे मन द्रवत असे. जणू त्यांचे दुःख हे आपलेच दुःख आहे असे समजून मदत करत.

सूरदास म्हणाले अशा व्यक्तित्वाची दृष्टि व्यापक असते. भेदाभेद आणि आपपरभाव नाहीसा होवून हा पुरुष सर्वाभूति भगवंत बघतो. म्हणून पू. एकनाथ महाराज म्हणतात -

"आपणची विश्व झाला । तरी भेदभाव सहजची गेला । म्हणौनी द्वेष ठेला । तया पुरुषा ॥"

ही संतांची लक्षणे बापुरावांमध्ये होती.

त्यावेळी कचेरीत, कोर्टात निरनिराळ्या पदावर धारपुरे, सोनक, देशपांडे अशी मंडळी होती. विदर्भातील ही मराठी मंडळी एकमेकांना ओळखत व त्यांचा स्नेह असे. त्या लोकांमधे बापुरावांबद्दल चर्चा व्हायची. त्या लोकांना वाटले की बापुरावांच्या लग्नासाठी पुढाकार घ्यावा. वामनराव सोनक हे बापुरावांना जवळून माहितीचे होते.

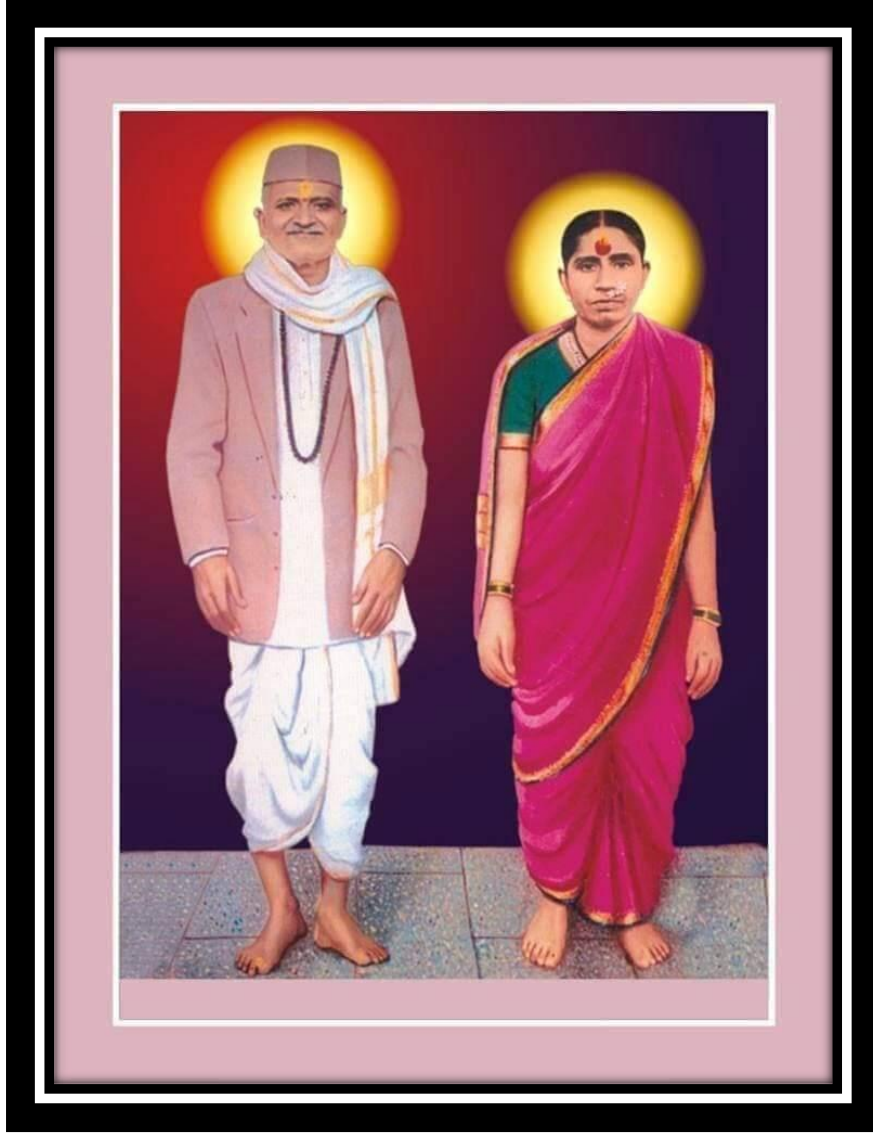
लग्न प्रकरण

त्याकाळी ओळखीतूनच लग्न ठरायचे. त्यांत शिक्षण, शेती, घर, घराणे, धार्मिकतेकडे कल, नातेवाईक अशी प्रमाणे लग्न जुळविण्यासाठी महत्वाची ठरायची. मुलींचे शिक्षण शहरातून फार तर फार मॅट्रिक पर्यंत होत असे. क्वचित मुली पदवीधर होत. ग्रामीण भागात ४थी पर्यंत शिक्षण झाले काय किंवा अशिक्षित राहिली काय मुलीच्या शिक्षणाला फारसे महत्त्व नव्हते. मुलगी ही दुसऱ्याच्या घरासाठी धन अशी समजूत होती.

भायजी राजकारणे चौरीकरांकडे मैनेसाठी पोहोचले. सुरुवातीला बापुरावांनी आईला नाही म्हटले. अन्नपूर्णने तान्हाबाई व पार्वतीबाईकडे धाव घेतली. सबनीसांना माहित होते की बापुरावला संसारात अडकवायचे असेल तर पू. बाबासाहेब महाराजांची मदत घेतली पाहिजे. त्यांनी पू. बाबासाहेबांचा धावा केला. त्यांच्या फोटोसमोर बसून पू. बाबासाहेबांना मैनेचा बापुरावांसाठी संबंध आल्याची बातमी दिली आणि बापुरावांचे मन वळवावे ही विनंती केली. पू. बाबासाहेबांनी पू. बापुरावांना दृष्टांत दिला की बापुरावांनी मैने बरोबर लग्न करावे. गृहस्थाश्रमी राहून भक्ति आणि परमार्थ करता येतो. बापुरावांनी सद्गुरु आज्ञापालन म्हणून आलेल्या संबंधाला होकार दिला. त्याकाळी मुला मुलीने समोरासमोर बघितलेच पाहिजे असे काही नव्हते. तान्हाबाई, पार्वतीबाई, भाऊजी सबनीस आणि चौरीकर आष्टीला भायजी राजकारणेकडे जाऊन मैनेला बघून आले. सर्वाना मैना पसंत होती. लग्न ठरले. साल १९२३ होते. मैना १३ वर्षाची होती तर बापुराव त्यावेळी २७ वर्षाचे होते. मैनेच्या मोठ्याबहिणीचे म्हणजे बाईचे २ वर्षापूर्वी लग्न झाले होते. तिच्या नवऱ्याकडे शेतीवाडी, कार आणि श्रीमंती होती. बाईचा नवरा कार चालवायचा. बाई बाळंतपणासाठी आष्टीला आली होती. बाईचा नवरा अचानक वारला. बाई बाळंतीण झाली. बाळंतपणात मूल ही वारले. बाईला सासरी नेलं नाही. भायजी काळजीत होते. तो पर्यंत मैनेचा भाऊ भैया मोठा झाला होता. नोकरीला लागल्यावर त्याने भायजींना म्हणजे वडिलांना वचन दिले की बाईला ते आयुष्यभर संभाळतील आणि ते वचन भैयासाहेबांनी आजीवन निभावले.

आता मैनेचे लग्न ठरले. याचा आष्टीमधे राजकारणे, देशपांडे, कोळी यांना खूप आनंद झाला. लग्नाची तयारी सुरु झाली.

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

प.पू. बापुराव महाराज व प.पू. मायबाई

आर्वी आणि आष्टी ही गावे जवळ जवळ होती. पू. आप्पाजी महाराज घाटे यांचे नातू पू. वासुदेवशास्त्री उर्फ तात्याजी घाटे हे वेदशास्त्र संपन्न होते. तात्याजी घाटे यांनी पू. बाबासाहेब महाराज गढीकरांचा मंत्र घेऊन शिष्यत्व घेतले होते. ते पू. बापुराव महाराज खातखेडकर यांचे गुरु बंधू होते. पू. तात्याजी हे वेदशास्त्र संपन्न काशीवरून झाले होते. वैदिकी व ब्रह्मकर्मात ते निष्णात होते. ते श्रीमद्भागवत वाचन करायचे. त्यावेळी ते अवलिया स्थितीत नव्हते. वैदिक ब्राह्मणांचे नियम ते पाळीत असत. पू. तात्याजी पू. बापुराव महाराजांना आणि राजकारणे मंडळींना ओळखत होते. पू. बापुराव व पू. मायबाईंच्या लग्नाचे पौरोहित्य पू. तात्याजी घाटे शास्त्री यांनी केले. काही वर्षांनंतर पू. तात्याजी यांची अवलिया स्थिती आल्यामुळे देह संकोच राहिला नाही. गावभर हिंडणे, अंगावर वस्त्र

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

असले किंवा नसले याचे भान नसणे, खाण्या पिण्याचे भान नसणे, जाति धर्म या व्यवस्थेचे भान नष्ट होणे अशी विदेही स्थिती त्यांना प्राप्त झाली व लोक त्यांना पू. तात्याजी महाराज घाटे म्हणून ओळखू लागले.

ई.स. १९२३ साली पू. बापुराव यांच्या लग्नाचे सर्व संतांना आणि देवाला आमंत्रण गेले. भायजीने पू. बाबाजी महाराज ग्रामस्थांना व देवाला लग्नाचे आमंत्रण दिले. दोन्ही बाजूच्या नातेवाईकांना आमंत्रण गेले. ४ दिवसाचा लग्न सोहळा झाला. मैनेने बापुरावांबरोबर अग्निदेवते भोवती सात फेरे व सप्तपदी पूर्ण केली. मैनेने बापुराव बरोबर संसाराची निरगाठ बांधली. तात्याजी राजकारणे व भागीरथीबाईंनी काकण बांधले. पू. बापुरावासाठी भाऊजी सबनीस व तान्हाबाईंनी काकण धरले. लक्ष्मीपूजनाचे वेळी पू. बापुरावांनी मैनेचे नाव 'राधा' ठेवले. कृष्ण-राधेच्या जोडीला उपस्थित देव संत आणि वरिष्ठ मंडळींनी आशीर्वाद दिले. सनई वाजंत्री, गोड पक्वान्ने याची ४ दिवस रेलचेल होती. आज राधेने कृष्णाला वचन दिले की ती आणि कृष्णराव हे याच जन्मी नाहीतर जन्मोजन्मीची गाठ बांधून पत्निधर्माचा स्वीकार केला आहे. आता आपण दोघेही शरीराने वेगळे असलो तरी मनाने एकरूप होऊन प्रपंच आणि परमार्थाचे सर्व कर्तव्य उत्तम तऱ्हेने पार पाडू. "कृष्णराव ! आपली मी राधा सांगते की मी मनापासून आपणास स्वामी म्हणून स्वीकार केला आहे. तेव्हा माझ्या इच्छा व माझी बुद्धी सर्वस्वी आपल्या स्वाधीन राहतील व मी नेहमी आपल्या सेवेत तत्पर राहीन. मी संसार करण्यात व परमार्थात जोडीदार असून आपण स्वामी व मी सेवक म्हणून राहीन." लग्नाच्या कार्यात पू. बापुराव व पू. मायबाई यांनी खालील उखाणा घेतला -

पू. बापुरावांनी उखाणा घेतला - " राधेकृष्ण बोल, तेरा कौन करेगा मोल."

पू. मायबाईंचा उखाणा - " नको गोठ नको पाटल्या नको शालू शेला,
कृष्णरावांच्या चरणी देह अर्पण केला. "

अशी मनाची धारणा करून इष्टदेवतेला नमस्कार करून राधेने भायजींना नमस्कार केला. भायजींनी जवळ घेऊन आशीर्वाद दिला. त्यांच्या डोळ्यात अश्रु आले. ते टिपले. मैनेने भायजींना म्हटले 'भायजी आपण चिंता करू नका. स्वतःला सांभाळा. मी जिथे राहीन सुखाने राहीन. सर्व मोठ्यांना पू. बापुराव व पू. राधा यांनी नमस्कार केला. तसेच भागीरथीबाई व सर्व भावांचा निरोप घेतला. सर्व भावांनी राधेला आश्वासन दिले की तुझ्यावर आमचे प्रेम आहे तेव्हा आम्ही तुझ्याकडे लक्ष देऊ. तू पण आम्हास अंतर देऊ नको.

अभिमानने सूरदासांना विचारले की मैनेने बिजवराशी लग्न कां केले? सूरदास म्हणाले "त्याकाळी वधूची मंगळाची पत्रिका असेल तर लोक मुलगी बिजवरास देत होते. त्यामुळे संकट टळावे हा समज होता. म्हणून वामनराव सोनकांनी मैनेचे स्थळ सुचविले असावे."

पू. बापुराव राधेला घेऊन वर्धला आले. चार दिवस घरी पाहुणे राहून आपआपले घरी गेले. भाऊजी सबनीस, तान्हाबाई व पार्वतीबाईंनी राधेला संसार सांभाळण्याच्या व बापूला सांभाळण्याच्या चार गोष्टी कानांत सांगितल्या व ते सोनेगावखड्याला गेले.

राधा वयाने लहान असली तरी तिची बुद्धि तीक्ष्ण व आकलन शक्ति उत्तम होती. यामुळे तिला परिस्थितीचे आणि लोकांचे आकलन लगेच व्हायचे. राधेला अन्नपूर्णाबाई सासूची सुश्रुषा करण्याची वेळ त्यांच्या दम्याच्या विकारामुळे सतत यायची. पू. बापुरावच्या खाण्या पिण्याच्या, पानदान भरून तयार पान करून ठेवणे, पूजेचे मांडणे, सासूबाईच्या छातीला व पायाला तेल चोळणे, सडा सारवणे, घराला शेणाने सारविणे, स्वयंपाक चहा असे कार्यक्रम राधेला दिवसभर व्यस्त ठेवत होते. राधेच्या पहिल्या वर्षाचे सणवार आष्टीला माहेरी आणि वर्धेला अन्नपूर्णामायेने पूर्ण केले. १९२४ साली राधेला दिवस गेले. बाळंतपणासाठी राधा आष्टीला गेली. भागीरथी वहिनी व बाई बाळंतपण करायला आष्टीला होत्या. पहिली मुलगी झाली. अन्नपूर्णामायाला व राधेला आनंद झाला. पुन्हा पू. बापुरावांना एक आघात सोसावा लागला. लहानश्या आजाराने ती मुलगी अठराव्या दिवशीच वारली.

पू. बापुरावांनी राधेला आणि अन्नपूर्णला समजाविले - "कर्मणा जायते जन्तुः कर्मणैव विलीयते, सुखं दुःखं भयं क्षेमं कर्मणैव भिवद्यते."

प्रत्येक प्राणी स्वकर्मानुसार या जगात भोग उपभोग घ्यायला येतो आणि कर्मानुसार त्याच्या जीवाला देह सोडून जावे लागते. तेव्हा आता सुख दुःख करू नका. सुख, दुःख, भय, कुशल क्षेम सर्व कर्माच्या व प्रारब्धाच्या आधीन आहे. पू. बाबासाहेब महाराज आपल्याकडे बघायला आहेत. पुनः संसाराची रहाटगाडी सुरू झाली. अन्नपूर्णामायेच्या शिस्तीत राधा आता कामात तरबेज झाली. घरातील सणवार, येणाऱ्या जाणाऱ्या सासुरवाडीचे आणि माहेरचे आले की त्यांचे आदरातिथ्य कसे करावे हे तिला कळले. सासूच्या आणि पू. बापुरावांच्या वेळा कशा सांभाळाव्या हे राधेला अवगत झाले. राधा ही सुस्वभावी, विनयशील, सुप्रसन्न मुखावर तेज आणि कर्तव्य तत्पर होती. तिने झालेला आघात पचविला.

पुन्हा राधा गरोदर राहिली. यावेळी अन्नपूर्णा फार चिंतेत होती. एकामागून एक तिने तिच्या घरात आघात पचविले. तिने यावेळी राधेला सतत जपले. अधून मधून राधेची मीठ मोहरीने नजर अन्नपूर्णामाये काढीत असे. तिचा रामनामाचा जप व व्रत वैकल्य वाढले. बापूला पण बरोबरीने जप-अनुष्ठान करायला लाविले. पू. बापुराव पू. बाबासाहेबांचा धावा करायचे. पू. बापुरावांनी नवनाथ ग्रंथाचे पारायण केले. जप व अनुष्ठान वाढविला. या वेळी मात्र राधा नेहमी सुप्रसन्न असायची. ती १६ वर्षाची होती. अन्नपूर्णामाये म्हणायची "राधा तुला बरं वाटत नसेल तेव्हा मला सांग बरं. आपल्याला गोपालकृष्णासाठी लोणी साखरेचा नैवेद्य दाखवायचा आहे. माझ्या नातवाला पोटात सुद्धा काही त्रास नको."

राधा म्हणायची "माय, तुमचा मुलगापण मला जपतो. पू. बाबासाहेबांचे आपल्याकडे लक्ष आहे म्हणून सांगतात. ते खरं ना? मग काळजी करू नका."

अन्नपूर्णामाये म्हणायची "राधे, त्याला स्वतःचे भान नसते. तो तुझी काळजी करतो का? सतत डोळे लावून बसतो. आजकाल मला त्याचीपण काळजी वाटते."

राधा म्हणाली "कसली काळजी?"

अन्नपूर्णा म्हणाली "घरी बसल्या बसल्या केव्हाही त्याला ध्यान लागते. मग घरात व आजू बाजूला काय चालले आहे हे त्याला कळत नाही. अंगाला जोर जोराने झटके देतो. हुंकार आणि हुंदके देत असतो. समोरची व्यक्ति घाबरते. लोक म्हणतात उपाय करा. काही बाधा वगैरे आहे का?"

राधा म्हणाली "माय, लोकांच्या म्हणण्याचे मनाला लावू नका. स्वतः तब्येतीला जपा."

अन्नपूर्णा माय म्हणाली "राधा तू शहाणी आहेस. या घरांत आल्यापासून तू किती शांत आणि समाधानी असते. मी तर पदोपदी बैचेल होते. रामाचा धावा करते. कधी बापूला व तुला पण कमी जास्त बोलते." राधा म्हणाली "माय, तुम्ही खरंच काळजी करू नका. आपण घरांत तिघेही रामाचा जप करतो. देवावर विश्वास आहे. आपलं सर्व चांगलच होईल."

अन्नपूर्णा म्हणाली "राधे, अनायासे विषय निघाला म्हणून सांगते. तो खटेश्वरबाबाचा जयराम तुला माहिती आहे काय?"

राधा म्हणाली "हो. ते ह्यांचे बरोबर नेहमीच कचेरीतून आपल्या घरी येतात. खटेश्वरबाबाच्या गोष्टी सांगतात. त्यांना काय झालं?"

अन्नपूर्णा म्हणाली "अग त्यांना काय धाड भरली आहे. देव करो त्याला भरपूर आयुष्य वाढो. तो सांगत होता ---- एक क्षण पानदान जवळ घेऊन बोलणे थांबवून तिने पान लावले आणि ते तोंडात टाकून राधेला विचारले, मी काय सांगत होती?"

राधा म्हणाली "तुम्ही जयराम बदल बोलत होता."

अन्नपूर्णा सांगू लागली "बापूचे लक्ष कामात नसते. त्याला बसल्या ठिकाणी ध्यान लागते. तो विचारीत होता की बापूची तब्येत खराब आहे काय?"

राधा म्हणाली "जयराम भाऊजी अजून काय सांगत होते ?"

अन्नपूर्णा म्हणाली "मी त्याचेच शब्द तुला सांगितले. तो पुढे म्हणाला की कचेरीत सर्व लोक चर्चा करू लागले आहेत की बापुराव वेडा झाला आहे. पागला सारखा करतो. कामात लक्ष नाही त्याचे. तसेच बराच वेळ तो कोणाशीही बोलत नाही."

राधा म्हणाली "मला तर काहीच कळत नाही. खरंच त्यांची तब्येत ठीक नसते का?"

अन्नपूर्णा त्यांच्या मंदिरातील मैत्रीण सांगत होत्या की अति जप केले व ध्यान लावले की माणूस अंतर्मुख होतो व कधी वेड्यासारखं वागतो.

अन्नपूर्णा म्हणाली "मला कळलय की तो बाबासाहेबांचे ध्यान लावतो. तो एकाग्र झाला की कोणाशीही बोलत नाही."

राधा म्हणाली "ते साधना करतात. मग देवानेच त्यांच्या तब्येतीकडे बघितले पाहिजे ना?"

अन्नपूर्णा म्हणाली "अग राधे, तू खरंच लहान आहेस, भोळी आहेस. अजून तुला खूप दिवस संसार बघायचा आहे. देव काही लोकांची परीक्षा पण घेतो बर का?"

राधा म्हणाली "देव आपली परीक्षा घेऊन पास करणार असेल तर आपण तयारी ठेवू. त्याची कृपा आपल्यावर असायला हवी. त्यामुळे ह्यांची तब्येत चांगली होणार असेल तर व्रत वैकल्पिक करू."

अन्नपूर्णा म्हणाली "राधे तू किती शहाणपणाच्या गोष्टी बोलते. तू बापूसाठी देवाचे सर्व करायला तयार आहेस?"

राधा म्हणाली "हो. त्यांची तब्येत चांगली राहिली तर आपला संसार चांगला होईल. नाही तर"

राधाला वाटले आपण आता अन्नपूर्णा माय समोर जास्त बोलू नये.

अन्नपूर्णा म्हणाली "आता पू. बाबासाहेबांची भेट होणार नाही. ते तर वैकुंठात बसले. त्यांनी मला बापूच्या लहानपणीच सांगितले की तो वेडा नाही हुशार आहे. तो संसार करील व इतरांना पण शिकवेल."

राधा म्हणाली "हे मला सांगत होते की मी कधी माझा नसतो. बाबासाहेब त्यांच्याबरोबर असतात. तेव्हा मला घाबरू नको म्हणून सांगितले."

अन्नपूर्णा म्हणाली "बापू तुझ्याशी या विषयी बोलला काय?" अजून काय म्हणाला?"

राधा म्हणाली "ते म्हणत होते की ते बाबासाहेबांचे ध्यान करतात तेव्हा त्यांना उठवू नये किंवा त्रास देवू नये. घाबरू नको असे ही म्हणाले."

अन्नपूर्णा म्हणाली "मला तर तुझी काळजी वाटते. तू चिंता करू नको. चिंता केली तर तब्येत खराब होईल. येणाऱ्या बाळाला तुझ्या चिंतेमुळे त्रास होईल बरं का."

राधा म्हणाली "माय, तुम्ही आणि हे माझ्या सोबत आहेत. हे म्हणाले बाबासाहेब आपल्या पाठीशी आहेत. चिंता करायची नाही. सर्व विचार बाबासाहेबांना अर्पण करून आपण निश्चित राहायचे."

अन्नपूर्णा म्हणाली "बरं आहे का बापूच असं वागणं. साधूबुवा झाला आहे. आता तो ब्रह्मज्ञान सांगतो. स्वतः निष्काळजी राहून आपल्याला चिंता करायला लावून सांगतो चिंता करू नका."

राधा म्हणाली "त्यांनी मला विष्णुसहस्रनाम व अकरा पाठ व्यंकटेश स्तोत्राचे म्हणायला सांगितले आहे आणि हनुमान चालीसापण वाचायला सांगितली आहे. ते मी उद्या गुरुवार आहे ना तेव्हा पाठ सुरू करीन."

अन्नपूर्णा म्हणाली "बरं आहे या बापूचे. आपण ही साधू होणार आणि बायकोला पण साधू करणार आहे. मला मात्र येथे पोळ्या लाटाव्या लागणार असे दिसते."

राधा म्हणाली "माय, मी असतांना तुम्हाला कशाला पोळ्या लाटाव्या लागणार? तुम्ही तब्येतीला जपा." राधेला मायच्या बोलण्याचे मनात हसू येत होते आणि त्या आपल्या सर्वांची काळजी घेत आहेत म्हणून मनाला समाधान वाटत होते.

याच वेळी पू. बापुराव घरी आले. सासू आणि सून एकत्र बसून गप्पा करीत निवांत बसलेले बघून बापुरावांना थट्टा करायची इच्छा झाली. तसा त्यांचा स्वभाव होताच. बापुराव म्हणाले "वा छान ! सासू आणि सुनेची बैठक रंगली आहे. कसली गुळपीट चालली आहे? माय ! आमच्याबद्दल तक्रार तर करीत नाही ना तुझी सून?"

अन्नपूर्णा म्हणाली "साधूबुवा, जरा राधेकडे लक्ष दे. येणाऱ्या बाळाची तू पण काळजी घे. का तो फक्त आमच्या दोघांचा आहे."

बापुराव म्हणाले "माय, मी काय करू? डिकाचे लाडू बाळासाठी ती खाणार, औषध ती घेणार. मला कायले गोवते तिच्या बाळामधे?"

अन्नपूर्णा म्हणाली " बापू येझ्यासारखे बोलू नको. माझे म्हणणे वाऱ्यावर सोडू नको. नीट ऐक, यावेळी मला कुठलाही धोका नको. राधेचं बाळंतपण आणि होणारं बाळ मला सुखरूप पाहिजे. म्हणून लक्ष दे तिच्याकडे."

बापुराव म्हणाले "तू औषध पाणी देत आहेस. मी काही तिला खाण्या पिण्याचे नाही म्हणतो का? तुझ्या नजरेखाली ती तर सुखात आहे."

अन्नपूर्णा म्हणाली "अरे बापू, ते सगळं खरं आहे. पण तुझे कचेरीत वागणे आता बदलले आहे. हे आम्हाला पण ठाऊक आहे. जयरामकडून बातम्या कळतात. अरे नोकरी जाईल ना."

बापुराव म्हणाले "माय काळजी करू नको. मला बाबासाहेबांनीच त्यांचे ध्यान करण्याचे वेड लाविले. मी तर स्वतः काहीच करीत नाही. तिथे जप करीत नाही. पण मला कचेरीचे काम दिसत नाही. मला बाबासाहेब दिसतात. मग मी काम करू की पहिले बाबासाहेबांचे पाय धरू?"

राधेला हे सर्व प्रकार नवीनच होते. तिला कळेच ना की बाबासाहेब कसे येतात व बापुरावबरोबर ऑफिस मध्ये बोलतात. तिला वाटले समजूतीच्या भाषेत बापुरावांना बोलावे.

राधा म्हणाली "अहो मायला तुमची व माझी काळजी आहे. तिची चिंता आपल्याला करायला हवी. तुमच्या नोकरीची त्यांना चिंता लागली आहे. म्हणून तिचे ऐका तरी."

बापुराव म्हणाले "लयी आली आहे 'डेंगाडीन'. सासूला खुश करण्यासाठी तिच्याकडून बोलू लागली." असे म्हणून बापुराव हसू लागले.

अन्नपूर्णा म्हणाली "बापू! अरे असा थट्टा मस्करी करू नको. नोकरी टिकव. शेतीवर जाऊन बसावे लागेल."

बापुराव म्हणाले "माय! तू कशाला काळजी करते.बाबासाहेब आहेत ना, ते आपल्याकडे लक्ष ठेवून आहेत. ते निभावतील."

बापुरावांना चहा आवडत होता. त्यांनी राधेला चहा करायला सांगितला व सायं संध्येचे ताम्हण, आचमन पळी व आसन मांडून ठेवायला सांगितले. बापुराव हात पाय धुवायला गेले. चहा पिऊन संध्या जप करायला बसले. ते नेहमीप्रमाणे जपानुसंधान करण्यात रमले.

राधेला २६ ऑक्टोबर १९२६ ला गोंडस बाळ झाले. अन्नपूर्णने यावेळी स्वतःच्या नजरेखाली राधेचे बाळंतपण केले. आष्टीवरून मदतीला बाईला बोलावून घेतले. तान्हाबाई सबनीस व ताई काळे या दोन्ही बापुरावांच्या आत्या काही दिवस बाळंतपणासाठी अन्नपूर्णच्या मदतीला होत्या. सर्वानाच अतिशय आनंद झाला. बाळ बाळंतीण सुखरूप होते. १५ दिवस राहून आत्या आपआपल्या घरी गेल्या. बाई दोन महिने मैनेजवळ होती. बारश्याला आत्या, राजकारणे, चौरीकर, सबनीस आले. बापुराव म्हणाले "हा आमच्या घरचा पहिला कुलदीपक म्हणजे कृष्ण यादवांच्याच कुळातील भूषण आहे. त्यांनी बाळाचे नाव 'यादवराव' असे ठेवले. बाळाची प्रगति हळू हळू चांगली झाली. अन्नपूर्णने बाळाची घुटी, खाण्या पिण्याच्या वेळा, राधाची बाळंतीण म्हणून निगा खूप छान ठेवली. तिला बतीसाचे लाडू (३२ वनौषधीचे), शिरा-तूप, दूध वेळेवर देऊन बाळ बाळंतीण कडे विशेष लक्ष ठेवले. सर्वानाच समाधान होते. गोंडस यादवराव हळू हळू राधेच्या आणि अन्नपूर्णामायच्या नजरे खाली वाढू लागले.

नोकरीत बापुरावांची अनियमित हजेरी बघून दलीपसिंग कलेक्टरने बापुरावांना 'चार्ज शीट' दिली. बापुरावांना अर्ध पगारी काही दिवस रहावे लागले. काही दिवसांनी ग्रीनफील्डने त्यांना नोकरीवरून 'डिसमिस' केले. या काळांत बापुरावांनी, अन्नपूर्णने व राधेने जप जाप्य वाढविले. नवनाथाचे पारायण पू. बापुरावांनी केले.

अन्नपूर्णा बापुरावांना म्हणाली "बापू, असे स्वस्थ बसून चालणार नाही. एखाद्या वकीलाचा सल्ला घे."

बापुराव म्हणाले "माय, सध्या आपल्याला पगार नाही. वकीलाला पैसे कुठून देऊ?"

अन्नपूर्णा म्हणाली " तू कचेरीत काम करतो. कोणी वकील ओळखीचे असतील ना?"

बापुराव म्हणाले "माय, सर्व वकील साहेबलोकांचे पाय चाटणारे आहेत. गरीबांच्या कामाचे नाहीत. उलट गरीबांचे काम ते करणार नाहीत."

अन्नपूर्णा म्हणाली "मग तुला काही सुचते का?"

बापुराव म्हणाले "मी उद्या केदार वकीलांकडे जातो. ते माझे मित्र आहेत. त्यांचा सल्ला घेतो."

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

अन्नपूर्णा म्हणाली "जा बापू जा. बाबासाहेब तुझ्या पाठीशी आहेत. तुला परमार्थात त्यांनी लाविले आहे तर ही अडचण पण ते निभावतील."

दुसऱ्या दिवशी पू. बाबासाहेबांसमोर बापुरावांनी "अपील" चा ड्राफ्ट तयार केलेला ठेवला व पू. बाबासाहेबांना विनंती केली -

"तुझे पदरी पडले खरी । आता सांभाळ करी हरी ।
नकळे हरीची करणी । म्हणे नामयाची जनी ॥"

पू. बापुरावांनी जनाबाई सारखे पू. बाबासाहेबांना विनविले. जनी त्यांच्या सद्गुरु नामदेवांना हरिरूप बघत होती. ती करुणा भाकतांना भजन व ओव्या करुन आपली आळवणी भगवंतापर्यंत पोहोचवत होती. तशी करुणेची भीक बापुरावांनी कृष्णरूप सद्गुरु बाबासाहेबांना मागितली. प्रसिद्ध वकील टी.जे.केदार हे त्याकाळचे प्रसिद्ध वकील होते व ते पू. बापुरावांचे शाळेतील मित्र होते. केदार वकील नागपुर विद्यापीठाचे बरेच वर्षे "व्हाइस चांसलर" होते. त्यांच्याकडे पू. बापुराव गेले व त्यांनी नोकरीची कहाणी सांगून "अपील" (निवेदन) दाखविले.

केदार वकील म्हणाले "बापुराव! तुझे ड्राफ्टिंग तर माझ्या पेक्षाही सुंदर आहे. तू वकील म्हणून शोभतो. तुला असे कसे नोकरीवरून काढतात?" त्यांनी तो ड्राफ्ट बघून अपील करायला सांगितले. अपील ग्रीनफील्डच्या साहेबांकडे गेले. कलेक्टरसाहेबांना अपीलाच्या मुद्देसूद लिखाणाबद्दल व भाषाशैली बद्दल कौतुक वाटले.

तब्येत ठीक राहत नसल्यामुळे बापुराव गैरहजर राहतात या कारणावरून पू. बापुरावांना नोकरीवरून काढले होते. अपीलावर साहेबांनी वैद्यकीय तपासणी करायला सिव्हिल सर्जन कडे पाठविले. बापुरावांनी सिव्हिल सर्जनला सांगितले की त्यांना कुठलाही त्रास नाही. त्याकाळी वैद्यकीय तपासणीसाठी रक्तदाब (ब्लड प्रेशर) मोजण्याची सोय होती. पू. बापुराव यांना योग क्रिया येत होत्या. पू. बाबासाहेबांनीच बापुराव यांना शिकविले असावे. सिव्हिल सर्जन ने बी.पी.मशीन लावताच पू. बापुरावांना एक झटका आला. शरीर व हात हलले. त्यावेळी मशीनवर पहिल्यांदा ब्लड प्रेशर एकदम वर (हाय) दाखविले. सिव्हिल सर्जन बापुरावांना म्हणाले तुम्हास उन्माद झाला आहे. असे म्हणताच पू. बापुरावांच्या शरीराला झटका आला. बापुराव म्हणाले डॉक्टर साहेब तुम्ही उजवा हात बघितला आता डावा हात बघा. डॉक्टर म्हणाले कोणत्याही हाताचे परिमाण सारखेच येतील. तरी पू. बापुरावांच्या विनंतीवरून बी.पी.मशीन डाव्या हाताला लावली. पू. बापुरावांनी शरीराला झटका दिला. यावेळी बी.पी.मशीनवर रक्तदाब नार्मल आले. डॉक्टरांना आश्चर्य वाटले. ते बापुरावांना म्हणाले की तुम्हाला तर काहीच झाले नाही. मेडिकल बोर्डाचा हा रिपोर्ट पू. बापुरावांच्या अधिकाऱ्याला मिळाला. त्यामुळे वरिष्ठांनी पू. बापुराव यांना कामावर रुजू करून घेण्यास ग्रीनफील्डला कळविले. ग्रीनफील्ड मनातल्यामनात चरफडला.

पू. बापुराव पुन्हा ताठ मानेने कामावर रुजू झाले. त्यांचा निर्भीड स्वभाव असल्यामुळे ते कचेरीत कधीही वरिष्ठांना घाबरून वागले नाही. ते फक्त पू. बाबासाहेब समोर त्यांच्या मुलाप्रमाणे विनयशील होते. म्हणून ते नेहमी सर्वांना सांगत मी तर बाबासाहेबांचा "बापू बेटा" आहे. कचेरीत साहेब
॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

लोकांची कठोर आणि उद्धट वृत्ती बघितली की त्यांनी कर्मचार्यासमोर बोलतांना प्रत्येक साहेबांना एक एक उपमा दिली. ते त्याप्रमाणेच या साहेबांना कर्मचार्यांसमोर खालील प्रमाणे संबोधन करीत होते.

तहसीलदार असेल तर "डुक्कर आला काय?"

डेप्युटी कलेक्टर असेल तर त्याला "रान डुक्कर आला काय?"

त्यामुळे कर्मचारी आश्चर्य करीत की बापुरावला भीती कशी वाटत नाही? जयराम, भूषण ह्या कर्मचार्यांना पू. बापुरावांची सवय माहित होती. विरोधकांमुळे बापुरावांची वार्षिक पगारवाढ थांबली होती. परंतु याची काळजी पू. बापुरावांना नव्हती. पैश्याला कामापुरते महत्त्व ते देत. पैसा जवळ नसला तरी त्यांना कधी चिंता नव्हती. एकदम कधी हातात पैसा आला तर स्वतः व कुटुंबासाठी बचत करावी असे ही कधी वाटले नाही. निर्लोभी वृत्ती असल्यामुळे कोणाच्या उपकारात राहून "दबेल" राहण्याची वृत्ती नव्हती.

सूरदास म्हणाले "पू. बापुराव असे संत होते की तुकाराम महाराजांनी त्यांची वृत्ती या प्रमाणे वर्णन केली आहे -

"देह तव असे भोगाच्या अधीन । याचे सुखसीण क्षणभंगुर ।

तुका म्हणे येथे सकळ विश्रांती । आठवावा चिंती नारायण ॥"

पू. बापुरावांचे वागणे तंतोतंत तुकारामाच्या म्हणण्याप्रमाणे होते. सर्व सुख-साधन यांना त्यांच्या ठायी काहीच किंमत नव्हती. सुख आणि दुख हे प्रारब्धाप्रमाणे भोग-उपभोग घेण्यासाठी जीवाला मिळत असते व देह तो भोगीत असतो. याचाच अर्थ देह हा प्रारब्ध व भोगाच्या अधीन असल्यामुळे चित्त अस्थिर आणि उदास करून समाधान कसे मिळेल. खरे समाधान तर चित्तात परमेश्वराला स्थान देण्यामुळे मिळते आणि यासाठी प्रयत्न माणसाने करावा हे बापुरावांनी जाणले.

अशा वृत्तीमुळे पू. बापुरावांच्या संसाराला पगार कमी पडू लागला. घरी येणारे-जाणारे, राहणारे, आदरातिथ्य, सणवार, ब्राह्मण भोजन, दान, आहेर, आईची तब्येत, बाळंतपण अशा खर्चामुळे पैसा संसारासाठी अपुरा पडू लागला. आवक कमी आणि खर्च जास्त होऊ लागला. याच कारणामुळे कर्ज उधारी झाली. म्हणून वर्धला घेतलेला प्लॉट विकावा लागला.

वर्धला जेव्हा मौलवी लोकांशी व काही हिंदु विरोधकांशी भांडणाची वेळ आली तेव्हा पू. बापुराव त्यांना समजावून सांगत की आम्हाला आपण छळू नये. भगवंत आणि अल्ला हे एकच परमेश्वर आहेत. परंतु दोन हात करून भांडण करायची असतील तर हिंदु मध्ये ताकत आहे. ते त्यांना सांगत "मस्जिद में जो अल्लाह खडा, तो और स्थान क्या खाली पडा। चारों वक्त नमाजों के, तो और वक्त चोरों का। एका जनार्दन का बंदा, जमीन आसमान भर खुदा॥"

जे हिंदु लोक गर्भगळीत होऊन म्लेच्छांच्याबद्दल बापुरावांसमोर उदो उदो करायचे त्यांना पू. बापुराव ठामपणे समजवायचे. "परधर्मो भयावह" हे सूत्र आपल्याला शिकले पाहिजे. एकनाथांच्या

काळांत म्लेच्छांचा सुकाळ, त्यांचा हिंदुंवर छळ, त्यांचे राज्य व त्यांनी लूटमार करून हिंदु समाजाला सतावून सोडले होते. तेव्हा एकनाथ महाराज अशा हिंदुंना म्हणाले -

"हिंदु करता खुदा चुकला । त्याहून तुमच्या थोर अकला ।

हिंदूस मुसलमान केला । गुन्हा लाविला देवासि ।

दाबल मालकाची पूजिती गदा । वर्षातून फकीर होती एकदा ।

मग डोला होतो थंडा । खाती मलिदा हिंदू तुर्काचे माय बाप ॥"

एकनाथ महाराज आणि त्यांचे गुरु जनार्दन स्वामी हे हिंदूधर्माप्रमाणे राहून निर्भीडपणे वागले. त्यांना वाटत होते की हिंदूंनी ही गर्भगळीत होऊ नये. हिंदु धर्माचा गर्व असायला हवा.

एकदा पू. बापुराव पू. गुरुजी म्हणजे पू. भगवंतराव महाराज यांचे कडे दर्शनाला आले. आर्वीला पू. बापुरावांचा मुक्काम होता. पू. भगवंतराव महाराज पू. बापुरावांना म्हणाले "जावईबुवा जातांना या रस्त्याने जाऊ नका दुसऱ्या रस्त्याने जा." पू. बापुरावांना या गोष्टीची आठवण राहिली नाही. रस्त्यात काही भागात वर्दळ नव्हती आणि झाडीमधे दोन ब्रह्मराक्षस होते. ते पू. बापुरावांकडे येऊ लागले. ब्रह्मराक्षसांना पू. बापुरावांपर्यंत पोहोचता आले नाही. पू. बापुराव स्वतःच्या मस्तीत पू. बाबासाहेबांचे स्मरण आणि जप करीत रस्त्यावरून निघून गेले.

दुसऱ्या दिवशी जेव्हा पू. बापुराव पू. गुरुजींकडे आले तेव्हा पू. गुरुजी म्हणाले "जावईबुवा, तुम्हाला या रस्त्याने जाण्यास मनाई केली होती तरी तुम्ही त्या रस्त्याने गेला. आम्हाला त्या ब्रह्मराक्षसापासून रक्षण करण्यासाठी यावे लागले. तुम्ही पू. बाबासाहेबांचे स्मरण करीत होता."

नेहमी पू. बापुरावांना स्वतःची पूजा पाठ, ध्यान व व्यायाम यामुळे सकाळी कचेरीत जाण्यास उशीर व्हायचा. नेमके कचेरीत जातांना अन्नपूर्णामायला दम्याचा विकार वाढला की वैद्याकडे बापुरावांना धावावे लागे आणि पाठीला तेल लावून द्यावे लागे. यामुळे बापुराव कचेरीत वेळेवर पोहोचत नव्हते. म्हणून अधिकारी नेहमीच बापुरावांना बोलायचे, पत्र द्यायचे. पगारवाढ थांबवायची. असे जरी असले तरी पू. बापुराव कधी उद्विग्न झाले नाही किंवा मनाची शांती ढळली नाही. बापुरावांचे खरे लक्ष तर परमार्थाकडे होते. म्हणून अशा कचेरीच्या अडचणी असो की घरच्या अडचणी असो त्यांच्या वागण्यात व विचारात साधनेकडे लक्ष जास्त आणि येणाऱ्या अडचणी व त्यासंबंधीच्या विचारांना त्याज्य करणे हेच ध्येय ते कृतीत आणीत होते. परोक्ष ज्ञान मिळविणे, सद्गुरु हे परमात्मस्वरूप आहेत त्यांचे सतत चिंतन व एकाग्र होऊन साधना करणे असे लक्ष्य बापुरावांनी ठरविले होते. ते सांगत -

"शुद्ध ज्याचा भाव झाला । दुरी नाही देव त्याला ॥"

त्यांची साधना म्हणजे "जे जे भेटे भूत । ते ते मानिजे भगवंत ॥"

चराचर सृष्टीत भगवंत पाहणे आणि आपल्या ब्रह्म बुद्धिला स्थिर ठेवून नामस्मरण करणे ही साधना चालू होती. दृश्य, दृष्टा आणि दर्शनाची एकरूपता करून बापुराव परमशांतीचा लाभ घेत होते. त्यांचा सुखाचा भंडार म्हणजे सतत पू. बाबासाहेबांचे स्मरण होते. त्यांचे मन, तन व धन सर्व पू. बाबासाहेब होते.

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

सूरदास म्हणाले की जानोबा माऊली जशी सद्गुरु निवृत्तीनाथावर लक्ष केंद्रित करून मन सद्गुरुच्या स्वाधीन करतात तसे पू. बापुरावांचे मन पू. बाबासाहेबांच्या चरणी एकरूप झाले होते.

"मन हे राम जाले, मन हे राम जाले, प्रवृत्ति ग्रासूनी कैसे निवृत्तीसी आले । बोधी बोधिले बोधिता जये ऐसे जाले, बाप रुखमादेवीवरु विठ्ठले, माझे मी पण हारपले ॥"

या संतांचे मन भगवंतरूप होऊन एकरूप झाले. सर्व वृत्ती स्थिर झाल्या. त्या वृत्ती रामानेच ग्रासून घेतल्या. वृत्तीचा नाश झाल्यामुळे वृत्तीपासून निवृत्ती मिळाली. दुसऱ्या अर्थाने सद्गुरु निवृत्तीनाथ मिळाले. ज्ञानाचे बोधांजन मनःचक्षू मध्ये असे मिळाले की माझा पिता व रघुमादेवीचा स्वामी विठ्ठलाच्या कृपेने त्यांनी त्यांचे "मीपण" हरपले.

जेव्हा साधकाची अशी स्थिती होते तेव्हा ब्रह्मज्ञान मिळून ब्रह्मतत्त्वाचे निजानुभव मिळवून साधक परमानंदाचे अमृत चाखीत असतो. असा आनंद त्यांच्या चेहऱ्यावरून सर्वांनाच दिसायचा. मग त्यांना नोकरी करणे व प्रापंचिक व्यवहार कर्तव्यबुद्धि म्हणून करावे लागे. ही स्थिती पू. राधा मायबाईंनी ओळखली. त्यांनी बापुरावांच्या मार्गाला अनुसरून सेवाभावाने बापुरावांची पदोपदी साथ द्यायला सुरुवात केली.

पू. बापुराव व पू. राधा मायबाई अधून मधून आष्टीला, सोनेगावखईयाला, मंगरुळपीरला, खातखेडला शेतीवर आणि आर्वीला पू. आप्पाजी महाराज, पू. तात्याजी घाटे, पू. भगवंतराव महाराज यांचे कडे जायचे.

पू. बापुराव पू. राधा मायबाईला संसाराच्याकृतीतून परमार्थ सांगायचे. साधने विषयी नामस्मरणावर भर होता. श्रद्धा व दृढ विश्वास आणि दृढ निश्चय परमार्थात किती आवश्यक आहे याचे स्वानुभव ते सांगायचे.

सूरदास म्हणाले पू. बापुरावांनी शिष्यांना सांगितलेली ही गोष्ट आहे ती ऐका -

पू. भगवंतराव महाराज यांना आंत्रवृद्धीचा (हर्निया) त्रास झाला. त्यांना ऑपरेशन करावे लागले. त्यांना ऑपरेशन पूर्वी भूल (अनेस्थेशिया) दिलेली होती. पण डॉक्टरांची काही चूक झाली अन् अर्ध्या ऑपरेशन मध्ये गुंगी उतरली. सर्जन घाबरून गेले. पू. भगवंतराव महाराजांनी सर्जनला सांगितले की घाबरू नका. त्यांना काही होणार नाही. ऑपरेशन चालू ठेवा. भूल दिली नाही तरी त्यांच्यावर काहीही परिणाम न होता सर्जनने ऑपरेशन पूर्ण केले. डॉक्टर मंडळी आश्चर्यचकित झाली. संतांनी देह, इंद्रिय व मनावर पूर्ण ताबा मिळविला असतो. अशी पू. गुरुजींची योग्यता होती. पू. बापुराव व पू. मायबाई त्यांच्या दर्शनाला जाऊन आले. जेव्हा बापुरावांचे भक्त त्यांना हे कसे शक्य आहे म्हणून विचारीत असत तेव्हा ते म्हणाले -

"अशा प्रसंगाला आपण चमत्कार म्हणून बघू नये. पू. भगवंतराव महाराज ऑपरेशनच्या वेळी सर्जनशी गप्पा गोष्टी करीत होते. पू. गुरुजींची आत्मिक स्थिती अशी होती की देहभाव राहिला नव्हता पण लोकांना मात्र त्यांचा सामान्य व्यवहार वाटत होता. त्यांची काया ही पंढरी होती. आत्मा त्यांचा

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

गणेशरुप होता. पू. गुरुजींचा भाव ईश्वर अस्तित्वाने व्यापला असल्यामुळे त्यांना शारीरिक आणि मानसिक सुख दुःखाचा प्रभाव होत नव्हता. गीते प्रमाणे -

समः शत्रुच मित्रेच तथा मानापमानयो

शीतोष्ण सम दुःखेषु समः संग विवर्जित ।

ज्या सद्भक्तास शत्रुत्व व मित्रत्वाची, सुखाची आणि दुःखाची भावना असो की मानाची त्याला अपेक्षा ही नसते व अपमानाने त्याला वाईटही वाटत नाही, तसेच वातावरणाचा शीत उष्णतेचा परिणाम त्याला होत नाही. अशा सद्भक्त सत्संगाने ईश्वरच्या कृपेचा पात्र झालेला असतो.

पू. बापुराव महाराज व पू. राधा मायबाई हे मध्यंतरी पू. राधा मायबाईच्या दुसऱ्या भावाचे (भाऊसाहेब) लग्नाला जाऊन आले. भाऊसाहेबांच्या पत्नी चंद्रभागा वहिनी कष्ट करणाऱ्या, सरळ स्वभावाच्या आणि सर्वांना मदत करणाऱ्या होत्या. त्या आत्मसंतुष्ट व परिस्थितीनुरूप संसार सांभाळून घेणाऱ्या होत्या. भायजी राजकारणेची ही दुसरी सून होती. ती व पू. राधा मायबाई बरोबरीच्या असल्यामुळे स्नेह होता.

ई.स. १९२९ साली पू. बापुरावांना मुलगी झाली. बाळंतपण आष्टीला झाले. मुलगी खूपच सुंदर असल्यामुळे तिचे नाव 'कमल' ठेवले होते. ती अन्नपूर्णा व पू. बापुरावांची लाडकी होती. पू. बापुरावांच्या अंगाखांद्यावर होती. कमल दोन वर्षांची असतांना पू. बापुराव कचेरीत जातांना व कचेरीतून संध्याकाळी येणाऱ्यावेळी तासन्तास समोरच्या दारात बसून पू. बापुरावांची वाट बघत बसायची. तिला खेळणे किंवा काही खाणे पिणे त्यावेळी आवडत नसे. पू. बापुराव स्वतः तिला दूध पाजायचे व खाऊ घालायचे. यादवराव या मोठ्या मुलाला सर्व 'अण्णा' म्हणून हाक मारीत. तो पण सर्वांचा लाडका होता. गोरा व लोभस होता. अण्णा व कमल एकत्र खेळायचे, खायचे, झोपायचे. पू. राधा मायबाईला तर दोघांना सांभाळतांना दिवस पुरायचा नाही.

भाऊसाहेब राजकारणे आष्टीला मास्तर होते. भैयासाहेब राजकारणे बी.ए. झाले. ते नायब तहसीलदार म्हणून नोकरीला लागले. त्यांचे लग्न काटोलचे मालगुजार बाबाजी वाचासुंदरच्या मुलीशी म्हणजे इंदिराबाईशी झाले. बाबाजी स्वतः काटोलला तहसीलदार होते. भरपूर शेती, संत्र्याच्या बागा, घोडा, बैलगाड्या, रेंगी, बैलजोड्या, बागाईत उत्पन्न खूप होते. संपन्नता भरपूर होती. त्यांना भैयाजी वाचासुंदर व बाबुराव वाचासुंदर ही मुले होती. इंदिराबाई ही मुलगी सुंदर, सुशील, हुशार व राजकारणे घराला शोभणारी होती. भैयासाहेब हे थोड्याच दिवसात ई.ए.सी. (Extra Assistant commissioner) च्या परीक्षेला बसून उच्चपदावर गेले. अधिकारी, पोलिस खात्याचे लोक, कोर्टाची लोक यांची घरी ये जा होती. इंदिराबाई सर्व सांभाळायच्या. पू. बापुराव काही दिवस वर्धला भैयासाहेबांच्या हाताखाली कारकून होते. बाबाजी वाचासुंदर त्यांचे जावई भैयासाहेब राजकारणे यांना नोकरीत वरिष्ठांशी, बरोबरीच्या लोकांशी व जनसंपर्कात कसे वागावे हे सांगत. बाबाजी वाचासुंदरची अनेक मोठ्या व्यक्ति, अधिकारी यांचेशी मैत्री होती. नागपूरला पेठकर गल्ली महालात राहणारे मालगुजार आण्याजी बक्षी यांचेशी खूपच मैत्री होती. ती इतकी होती की बाबाजी वाचासुंदर आण्याजी बक्षीची मुलगी आक्का उर्फ द्वारका रोडे हिचेकडे दालमियानगर, गुंटूर, उदयपुरला संत्र्याचे पेटारे पाठवीत.

सूरदास म्हणाले की संतांच्या चरित्रात इतर लोकांचे वर्णन मी कां सांगत आहे असे वाटेल. या पुढे ही असे वर्णन येतील. पण या कुटुंबाचा पू. बापुरावांचा फक्त नातेवाईक म्हणून संबंध नव्हता. या संबंधित लोकांना पू. बापुराव महाराजांनी परमार्थ मार्गावर लावले, भक्ति शिकविली. त्या सर्वांना विश्वास, आधार दिला. भगवंतावर श्रद्धा वाढविली. त्या नातेवाईक कुटुंबातील मंडळींनी पू. बापुराव व पू. मायबाईंना गुरु मानले व या जन्मी स्वतःचे सार्थक करून घेतले. काही प्रसंग निव्वळ प्रापंचिक आहेत, पण त्यात विशेष असे आहे की दूध हे अमृता सारखे गोड चवीला असते. साखर, मिश्री दुधांत टाकली की गोडी वाढते. तसेच शिष्यांच्या संसारात पारमार्थिक मिश्री पू. बापुरावांनी व पू. मायबाई यांनी घोटून परमानंदाचे घुटके भक्तांना पाजले. शिष्यांची पुढची पीढी पण आज नम्र भावनेने पू. बापुराव महाराज आणि पू. मायबाईंच्या रेशिमबाग नागपुर येथे दरबारांत दर्शन घेण्यासाठी येतात. तसेच ते उत्सवात सुद्धा हजर राहून वैकुंठपुरीचा आनंद घेतात.

पू. बापुराव व पू. राधा मायबाईला २८ जानेवारी ई.स. १९३२ ला आष्टीला पुत्र प्राप्ती झाली. पू. बापुराव नवनाथ वाचायचे. दत्तात्रेय हे सुद्धा विष्णुचे अवतार होते. कृष्णाला विष्णु अवतार म्हणतात. यावेळी पू. बापुराव यांनी मुलाचे 'दिगंबर' हे नाव ठेवले. पुढे यादवराव उर्फ अण्णाच्या पाठोपाठ दिगंबरला 'बाबा' म्हणून घरातील लोक हाक मारू लागले. लहानपणापासून बाबाची तब्येत नाजूक होती. दम्याचा त्रास होता. अन्नपूर्णामायेचे दम्याने होत असलेले कष्ट आणि त्रास बघून पू. राधा मायबाईंच्या काळजात बाण रुतायचे. लहान लेकरु हा त्रास कसा सहन करील. त्यामुळे पू. बापुरावसह सर्व मंडळी पू. बाबासाहेबांचा धावा करीत असत आणि जपमाळ करून लवकर बाबाला आराम पडावा यासाठी वाट बघत. बाबाची एकंदरीत तब्येत किरकोळ होती.

वर्धला पू. बापुरावांचे ओळखीची व प्रेम करणारी घाटे, कावळे, देशपांडे, ठेंगडी, जयराम, भूषण, सोनक, केदार अशी बरीच मंडळी होती. परंतु घरात येणारी संकटे व भोग ज्याचे त्यालाच भोगावे लागतात. पू. बापुराव महाराजांची एकीकडे साधना व दुसरीकडे प्रपंचाच्या अडचणी सकाळ संध्याकाळ राधामायेचा पाठपुरावा करीत होत्या. पू. बापुरावांच्या साधनेत गायत्री मंत्र, पू. गुरुजी व पू. बाबासाहेबांनी दिलेला मंत्र, रामनामाच्या माळा, वाचनात भागवत, हरिपाठ, विष्णुसहस्रनाम, गोपालसहस्रनाम, व्यंकटेश स्तोत्र, हनुमान चालीसा, रामरक्षास्तोत्र असे एकामागून एक स्तोत्र वाचन असायचे. या साधनेची उष्णता बापुरावांना होत असे. त्यामुळे ते तळमळ करीत. कधी त्यामुळे पू. राधा मायबाईंशी ते रागावून बोलत. पू. राधा मायबाईला आता पू. बापुरावांबद्दल संपूर्ण कळले होते. असा माणूस हा साधा नसून मनाने ईश्वररूप झाला आहे, बाह्य त्यांची स्थिती वेगळी असून अंतःस्थिती पूर्ण कृष्णभक्तिने व्यापलेली आहे. तेव्हा पति म्हणून नव्हे तर एका सत्पुरुषाची सेवा करण्याचे त्यांना भाग्य लाभले या बद्दल ती माऊली स्वतःला धन्य मानीत होती. तसे ती भायजी, तात्या, भैयाला पण सांगायची. त्याकाळी बापुराव राधामायेबाईंवर राग जेवायच्या वेळी दाखवतील की पूजेच्या वेळी, लोकांना आदरातिथ्याच्या वेळी की ऑफिसवरून आल्यावर, मुलांना सांभाळण्यासाठी किंवा अन्नपूर्णामायेच्या सेवेबद्दल याचा नेम नसे. त्यांची वृत्ती अशी असे की -

"अंतरी दृढ । परमात्मरूपी गुढ । बाह्यांतरी गुढ । लौकिक जैसा ॥"

पू. बापुरावांचा अंतरात्मा परमेश्वर भक्ति व श्रद्धेसाठी दृढभाव ठेवून होता. परंतु बाह्य जगासाठी वावरतांना लोकांना त्यांचे वागणे कळत नव्हते. असे वाटे की भक्ति करणाऱ्याला असे वागणे कसे

जमते. भक्ति खरी की खोटी? पण जो खरा अध्यात्मिक असतो तो हे जाणतो की सद्भक्त म्हणजे ज्याच्या अंतरात्म्यांत ईश्वराने वास केला आहे. त्याच्या बाह्य वागण्याला काहीच अर्थ नसतो. पू. राधा मायबाई ह्या सहिष्णु, शांतवृत्तीच्या असल्यामुळे घरातील संकटांना कसे तोंड द्यावे व बाहेरच्या लोकांशी कसे वागावे हे त्यांना कळू लागले होते.

वर्धला काही काळ पू. बापुरावांचे मेहुणे आणि पू. राधा मायबाईंचे भाऊ भैयासाहेब राजकारणे ई.ए.सी. म्हणून बदलीवर आले. पू. बापुराव राजकारणांचे जावई होते. पू. बापुराव आणि त्यांची नोकरी सांभाळून घेणे हे भैयासाहेबांना अपरिहार्य होते. पू. बापुरावांची अवस्था, वागणे यात काही फरक नव्हता. पू. राधा मायबाईंना भैयासाहेबांवर विश्वास असल्यामुळे भैयासाहेब वर्धला असे पर्यंत नोकरीबद्दल थोडी निश्चिंतता त्यांना होती. पू. बापुरावांचा मात्र मेहुण्याची थट्टा मस्करी करण्याचा स्वभाव मात्र कायम होता. तसे भैयासाहेब पण पू. बापुरावांची थट्टा मस्करी करण्याची संधी सोडत नव्हते.

एकेदिवशी भैयासाहेब राजकारणेनी पू. बापुरावांना चपराश्याकडून निरोप दिला की बापुरावला फाईल घेऊन ताबडतोब जसे असाल तसे राजकारणे साहेबांनी बोलाविले आहे. चपराश्याने पू. बापुरावांना निरोप दिल्यावर पू. बापुरावांनी चपराश्याकडून निरोप पाठविला की साहेबाला सांग "बापुरावला तातडीची लघवी लागली आहे. तिकडून आल्यावर फाईल घेऊन येतील." चपराश्याकडून निरोप मिळाल्यावर भैयासाहेब हसले आणि पू. बापुरावांना नंतर म्हणाले की तुम्ही साहेबांचे ऐकत नाही. पू. बापुराव म्हणाले की शरीरधर्मापेक्षा साहेब मोठा नाही. साहेबासमोर जाण्यासाठी चित्त शांत असायला हवे. या वर दोघे हसले.

पाऊस आला होता. पू. बापुरावांनी त्यांचे जोडे मुद्दाम चिखलात बुडविले आणि भैयासाहेबांकडे आले. पू. बापुराव भैयासाहेबांना म्हणाले "जावईचा मान राखा. जावईचे जोडे चिखलात भिजले आहेत ते धुवून द्या." त्यावेळच्या प्रथा आणि पू. बापुरावांप्रति भैयासाहेबांना आदर होता म्हणून आणि थट्टा मस्करी समजून पू. बापुरावांचे जोडे भैयासाहेबांनी धुतले. भैयासाहेब पू. बापुरावांचे शिष्य होणार होते.

पू. बापुराव शेतीवर जाऊन अधून मधून मोतीसा डाफेंना भेटून यायचे. कालांतराने त्यांना कचेरीच्या आणि घरच्या अडचणीमुळे शेतीकडे लक्ष पुरविणे जमत नव्हते. एकदा कचेरीतील सहकारी मित्र तात्याजी ठेंगडी पू. बापुराव यांना म्हणाले "बापुराव, तुम्ही इतक्यांत शेतीवर गेले नाही. पीक पाणी कसे आहे माहित आहे काय?"

पू. बापुराव म्हणाले "तात्याजी, इतक्यात माझे शेतीवर जाणे झाले नाही आणि मोतीसा डाफे पण इतक्यांत भेटायला वर्धला आले नाही."

तात्याजी ठेंगडी म्हणाले "मोतीसा तर तुमची शेती करतात. पण सध्या मी पण आर्थिक अडचणीत आहे. तुम्ही अधून मधून शेतीकडे लक्ष देता व आता ते ही करीत नाही. तुमचा माझ्यावर विश्वास असेल तर तुमच्या ऐवजी मी हे काम करीन."

पू. बापुराव म्हणाले "खरं आहे. माझे खातखेडला जाणे आणि शेतीकडे लक्ष देणे होत नाही. पण मोतीसा डाफेवर माझा पूर्ण विश्वास आहे,"

तात्याजी म्हणाले "बापुराव, कोणास शेती करायला दिली की आपणास धान्य मिळेल ते ही अर्ध्या बटईचे मिळेल असे समजू नका. कोणत्याही धंद्यात स्वतः लक्ष ठेवावेच लागते."

बापुरावांनी तात्याजीला विचारले "तात्याजी, मग तुम्ही काय म्हणता?"

तात्याजी म्हणाले "मी म्हणतो की तुमची शेती मी बघतो. मला शेतीची आवड आहे. आपण शेती बघितली की नुकसान होणार नाही. मला तुमच्या उत्पन्नातील थोडे धान्य देत जा. मला सध्या संसाराला पगार पुरत नाही. म्हणून तुम्हाला म्हटले. तुम्हाला पण माझी मदत होईल व मला ही दोन पैसे धान्य माझ्या संसारासाठी मिळतील."

बापुराव म्हणाले "मी एक दोन दिवसात आईला विचारून सांगतो."

बापुरावांनी पू. राधा मायबाईसमोर अन्नपूर्णाआईला तात्याजीनी सांगितलेला विषय काढला. तात्याजी एकतर मित्र होते दुसरे म्हणजे त्यांचे वडील बंधु दादाजी ठेंगडी हे पू. बाबासाहेब महाराजांचे आर्वीला शिष्य होते. त्यांचा पू. बापुरावांबरोबर घरोबा होता. सर्वानुमते तात्याजी ठेंगडींना शेती बघायला सांगितले. तसे मोतीसा डाफेना विश्वासात घेऊन कल्पना दिली की या पुढे बापुराव शेती बघायला येऊ शकणार नाही. तेव्हा तात्याजी बापुरावांच्या ऐवजी येतील.

थोड्याच दिवसांत पू. बापुरावांची हिंणघाटला बदली झाल्याचा आदेश येऊन थडकला. ही ई.स. १९३३ सालची गोष्ट आहे. अन्नपूर्णला वाटले बरे झाले येथील साहेब व विरोधकांपासून सुटका झाली. नवीन जागी आपल्याला धार्जिणे लोक भेटतील. काही प्रमाणात चिंता तर कमी होईल. बापूला पण शांतता लाभेल व नवीन जागी तो व्यवस्थित काम करेल. तिला वाटले की बरे झाले शेती बघायला तात्याजींना सांगितले. वर्धपेक्षा हिंणघाटहून शेती दूरच आहे ना. बापूला जाणे येणे जमलेच नसते.

वर्धकरांचा निरोप घेऊन पू. बापुराव व पू. राधा मायबाईच्या बिऱ्हाडाने हिंणघाटला प्रस्थान केले.
